

Vámbéry Ármin Csetényben

Vámbéry Ármin (1832-1913) a török nyelv és néprajz világhírű kutatója, a hazai keletkutatások létrehozója, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Vámbéry 1856. novembere körül néhány hónapig a csetényi Zitterbarth-birtok bérlőjénél, Grünfeld Hermannál házitanítóskodott és önéletrajzi művében az alábbiakat írja itt tartózkodásáról. "...jó állást kaptam Csetényben, Veszprém vármegyében, az odavaló bérlő, Grünfeld úr házában. Ez volt utolsó nevelői állásom Magyarországon és az a szeretetteljes bánásmód, melyben Grünfeld úr művelt és nemes családja részesített.... Csak egy szomorú eset fűződik itt tartózkodásomhoz. 1856. november 11-ének egy esős estéjén történt, mikor tízig jóízű beszélgetés közben töltve a családdal, éppen készültem visszavonulni az udvarban lévő szobámba. Midőn kinyitottam a pitvarajtót, nem csekély ijedelemmel láttam, hogy egy sereg álarcos ember áll előttem...A megrémült család minden egyes tagját lefogta egyikük és halállal fenyegettek mindenkit, aki a száját kinyitni merészné. Most már világos volt; hogy rablóbanda tört a házra a Bakony erdejéből. Grünfeld úrtól minden pénzét és értékét elszedték. Oda is adott vagy húszezer forintot. ...Felforgatva az én szobámat is, melyből azonban nem vihettek el mást, mint egynehány kötetjét a magyar remekíróknak... A zirci járásbírósnak az a sajtószertű ötlete támadt, hogy bennem, az akkor már a Tudós Akadémiával összeköttetésben álló magyar tudósban, titkos bűntársát keresse az egykori rebellisekből álló rablóbandának. És nincs kétség, hónapokig sanyargattak volna, ha síkra nem száll mellettem a jó Grünfeld és nem tesz bizonyosságot teljes ártatlanságomról.... A hazai röghöz nem kötött immár semmi ezen a világon, mert anyám, kit lelkemből szerettem, kevéssel útrakelésem előtt meghalt. Szilárdul elhatároztam tehát, hogy haladéktalanul Keletre megyek és bármilyen nehezemre esett odahagyni kényelmem nyugalmas kikötőjét, megtettem a szükséges lépéseket az elutazásra."

Vámbéry Ármin élete

A Wikipédia nyomán

Szegény zsidó család gyermekeként látott napvilágot, a Pozsony vármegyei Szentgyörgyön.[1] Születési éve bizonytalan, 1831 vagy 1832, ő maga későbbi éveiben az 1832-es évnél állapodott meg.[1] Hároméves korában megbénult a bal lába, így járta be élete végéig Belső-Ázsiát. Édesapja röviddel az ő születése után kolerában meghalt, huszonegy éves édesanyja szegénységben nevelte és hamarosan újra férjhez ment, a család Dunaszerdahelyre költözött. Számos életrajz tévesen születési helyeként is Dunaszerdahelyet jelöli meg.[2] A helyi népiskolába járt 12 éves koráig. Azután szabóinas volt egy rövid ideig, majd a falusi kocsmáros gyerekének lett a házitanítója. Felismerve rendkívüli tehetségét,

tehetősebb ismerősei elhatározták, hogy segítségére lesznek, hogy tovább tanulhasson. 1845-ben beiratkozott a szentgyörgyi piarista gimnáziumba. 1847-ben tanulmányait a soproni evangélikus líceumban folytatta. Tizenhat éves korára az anyanyelvén kívül már folyékonyan beszélt latinul, franciául és németül, miközben már tanulta az angolt, néhány skandináv nyelvet, orosz, szerbet és más szláv nyelveket. További tanulmányait Pozsonyban, illetve Pesten a Piarista Gimnáziumban végezte, közben házitanítóként kereste meg a fenntartásához és későbbi iskoláztatásához szükséges pénzt. Közben megismerkedett a török irodalommal, aminek eredményeként erősen felkeltette érdeklődését a török kultúra és, majd megtanulta a nyelvet is. Ekkoriban ismerkedett meg Garay Jánossal, aki az egyetemi könyvtár könyvtartiszta (amanuensis) volt. Rajta keresztül ismerkedett meg többek között Vörösmarty Mihállyal a Pilvax kávéházban. Később Nagykőrösön Arany Jánossal találkozott többször, aki szívesen látta, érdeklődött tanulmányai iránt, szerette nyelvbéli tudását. Ezen ismeretségük miatt később, mikor Arany János már a Magyar Tudományos Akadémia titkára volt, Vámbéry pedig az egyetem professzora, Budapesten gyakran találkoztak Duna-parti sétáik közben.[3]

1857-ben Eötvös József báró támogatásával Isztambulba utazott. Négyéves tartózkodása alatt először nyelvtanító lett Husszein Daim pasa házában, közben megismerte a keleti élet sajátosságait és szokásait. Majd oktatója és barátja, Mullah Ahmed Effendi segítségével sikerült olyannyira törökké válnia, hogy egy adott ponton a híres török államférfi, Fuad pasa titkárává vált. Mindez idő alatt tudományos folyóiratokban számos tanulmányt tett közzé török források alapján a magyarok történelmi vonatkozásairól, és emellett még elsajátított vagy húsz különféle keleti tájszólást is. 1858-ban Isztambulban jelent meg első műve, a Német-Török és Török-Német szótár. 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Ugyanebben az évben az MTA-nak ajándékozta a Tarih-i Üngürüs c. középkori magyar krónika török fordítását, amely Budenz nyomására elfelejtődött.

A középkori krónikairodalom (például a Gesta Hungarorum[4] és a Gesta Hunnorum et Hungarorum[5]) megőrizte magyar történelmi hagyomány a magyarság legközelebbi rokonainak a török népeket tekintette. E hagyomány nyomán Vámbéry Ármin Kőrösi Csoma Sándorhoz és másokhoz hasonlóan Ázsiában vélte fellelhetni a magyarok eredetét.

"Természetesen következett tehát ebből az a reményem, hogy Közép-Ázsiában az összehasonlító nyelvtudomány segítségével világosságot vető sugarat lelhetek, mely eloszlatja a homályt a magyar őstörténelem sötét tájairól." in: Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. IV. fejezet, 62. o.[3]

Az MTA pénzügyi támogatásával 1861 őszén indult útnak Ázsiába, hogy a magyarok nyomai után kutasson. Rasid Effendi néven, szunnita dervisnek öltözve indult el Isztambulból. Teheránig jutott el, ahol csatlakozott egy Mekkből hazatérő zarándokcsoporthoz. Velük átutazta Közép-Ázsia sivatagjait, Erzerumot, állomáshelyeik lévén Tabriz, Zandzsán, Kazvin, majd Iszfahánon keresztül Siráz. 1863-ban megérkezett az üzbég Khoraszánba (mai nevén: Chiva), ahol még a kán fogadásán is sikeresen játszott a Rasid Effendi szerepét.

Amikor Buharán keresztül Szamarkandba érkeztek, ott felkeltette a helyi emír gyanúját, de a több mint félórás kikérdezés alatt mégis sikerült meggyőznie igazhitű voltáról, és végül ajándékokkal megrakodva engedték útjára. Ezek után Herátban búcsút mondott utazótársainak és Isztambulba tartott.

Vámbéry útja volt az első sikeres, európai ember által véghezvitt újkori felfedezőút e térségben. Hosszú és veszélyes út után 1864 májusában érkezett vissza Pestre. Londonba utazott, hogy megszervezze útjáról írott könyvének angol nyelvű megjelentetését. A "Közép-ázsiai utazás" és annak angol nyelvű párja, a "Travels in Central Asia" 1865-ben jelent meg. Utazásainak hála nemzetközileg elismert író és híresség lett. Megismerkedett a brit társadalmi élet kiválóságaival. Ausztria londoni nagykövete a császárhoz szóló ajánlólevelet adott neki, aki Vámbéryt kihallgatáson fogadta és nemzetközi sikereit a Pesti Királyi Tudományegyetemre szóló nyelvtanári kinevezéssel jutalmazta.[3] Az állás elfoglalása azonban nem volt könnyű, mivel az egyetem vezetése nem akarta Vámbéryt tanárként alkalmazni. Így először csak tanítóként működött az intézményben. Vámbéry maga úgy vélte, hogy az egyetemi urak ellenkezésének zsidó származása és a református egyházba való megtérése voltak fő okai, mivel az egyetem jezsuita múlttal és katolikus hagyományokkal

rendelkezett. (Az ellenséges fogadtatáshoz azonban nyilván hozzájárult az a tény is, hogy Vámbéry érettségi bizonyítvánnyal sem rendelkezett, egyetemi tanulmányokat pedig sosem végzett.) [3] Ő maga sem nem büszkélkedett zsidó felmenőivel, sem nem szégyenkezett emiatt, s önmagát nem zsidónak, hanem magyarnak tekintette.

1865-1904 között a budapesti tudományegyetemen a keleti nyelvek tanítója, majd tanára lett. Ő alapította a világ első turkológiai tanszékét itt, a Pesti Királyi Tudományegyetemen. Vámbéry a közeli türk-magyar népi és nyelvi kapcsolat elméletének szószólója volt, e tárgyban írott munkái gyakran durva hangvétellű tudományos és közéleti vitát robbantottak ki Magyarországon, mely ugor-török háborúként híresült el. Vámbéry amellett érvelt, hogy a türk nyelvek és a magyar közti nagyszámú hasonlóság e nyelvek és népek közös észak-ázsiai eredetére mutat. A magyar nép és nyelv finnugor eredetének hirdetői, Budenz József és követői hangosan támadták Vámbéryt és elméletét, megkérdőjelezve Vámbéry tudományos szavahihetőségét és tisztességét.

"A küzdelem, melyet fanatikus ellenfeleim, sajnos, átvittek a személyeskedés terére is, eltartott jó sokáig, de ezúttal is bevált a régi diák közmondás: Philologi certant, tamen sub iudice lis." in: Vámbéry Ármin: Küzdelmeim. IX. fejezet, 130.o.[3]

A Vámbéry és támogatói (többek közt Marczali Henrik történész, Pozder Károly nyelvész, Thúry József nyelvész,[7][8][9] Török Auréliantropológus és mások) által képviselt álláspont jól kidolgozott és előremutató volt, és megmutatta a hagyományos családfa-modell etnikai és nyelvi kapcsolatok leírására való alkalmatlanságát, mivel a népek és nyelvek a biológiai fajoktól igencsak eltérő módon viselkednek. Vámbéry és a finnugor származáselmélet többi bírálója rámutatott a finnugor elmélet és a rendelkezésre álló adatok (írott források, nyelvemlékek, régészeti leletek stb.) közti ellentmondásokra. Vámbéry és köre rámutatott, hogy a finnugor és az altaji nyelvek számos tekintetben erős hasonlóságot mutatnak. Ráadásul a magyar nyelvben nagyszámú (legkevesebb 300-400) ősi török eredetű szó található, és még ennél is sokkal több jó vagy elfogadható török etimológiával.

Vámbéry és követői (a "törökösök") rámutattak, hogy a finnugrista válasz, kölcsönzés a türk/török nyelvekből, a tényleges helyzet túlzóan egyszerűsítő magyarázata, és a finnugor nyelvű és török nyelvű népelemek etnikai és nyelvi keveredése, összeolvadása sokkal valószínűbb forgatókönyv, amit az urál-altaji nyelvek nyelvészeti-szerkezeti hasonlósága tett lehetővé.

"...a magyar nyelv eredetében ugor, de a nemzet későbbi érintkezése és történeti átalakulásánál fogva egyformán ugor és török jellemű..." in: Vámbéry Ármin: Magyar és török-tatár szóegyezések. 120. o.[10]

Az Ugor-török háborúról elmondható, hogy az sokkal inkább volt - politikai felhangoktól sem mentes - tudományos presztízsharc, mint tényleges tudományos eszmecsere. Az eredménytelen vitát soha nem zárták le megfelelően, az egyszerűen elhalt, mivel Vámbéry és követői hosszas küzdelem után felhagytak a kilátástalan vitával. Vámbéry az évek során többször módosított elméletén, de mindvégig kitartott a nyelvi és etnikai keveredés mellett. A finnugrista összehasonlító nyelvészek nemhogy a nyelvkeveredés vagy nyelvi összeolvadás tényét, de még annak elvi lehetőségét is mereven elutasították, és ragaszkodtak a bináris családfa-modellhez. Az eltelt idő tudományos fejlődése azonban rámutatott, hogy Vámbéry számos tekintetben sokkal közelebb járt az igazsághoz, mint a finnugristák, s az uráli/finnugor történeti nyelvészet is igen komoly átalakuláson ment át. Az Akadémia és a Tudományegyetem finnugristái (Hunfalvy Pál,[19] Budenz József, Barna Ferdinánd stb.) nem lelkesedtek Vámbéry elmélete iránt. Az őt és elméletét ért támadások hevesége azonban meglepő annak fényében, hogy Vámbéry sosem tagadta a magyar és a finnségi népek közt fennálló kapcsolatot, az általa előbb turáninak, majd a nemzetközi szaknyelv változása nyomán már urál-altajinak nevezett népeket és nyelveket (a finntől a magyaron át a törökig) mind egymás meglehetősen közeli rokonainak tartotta. Vámbéryt az ellene intézett hazai támadások csalódással töltötték el. Munkássága azonban széles nemzetközi elismerésre talált. Művei megjelentek angol, német és francia nyelven, számos tudományos társaság, többek között a Royal Geographical Society is tiszteletbeli tagjául választotta. A legmagasabb körökben is megfordult, a brit királyi udvar is nagy szívélyességgel fogadta.

Vámbéry munkássága nagyban hozzájárult az orientalizmus sajátosan magyarérdekű változatának, az Ázsiát, népeit, történelmét és műveltségét a magyar történelemmel és műveltséggel való összefüggésében vizsgáló turánizmusnak felvirágzásához.

Vámbéry életének ritkán emlegetett oldala a Brit Birodalom külügyminisztériumának végzett ügynöki munka. Az Abdülhamid szultánnal és más magas rangú török vezetőkkel történt találkozói, illetve az oszmán politikai elittről szóló, és más, az oszmán politikát érintő megfigyeléseiről részletes jelentésekben tudósította a brit külügyet, akik busásan jutalmazták szolgálatait. Utolsó éveiben Vámbéry azt is elérte, hogy tőlük rendszeres nyugdíjat kapjon.[20]

1872-ben Berecz Antallal, Hunfalvy Jánossal és Xántus Jánossal részt vesz a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában. 1872-ben Rechnitz-Arányi Kornéliától született meg fia, Vámbéry Rusztem. 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1876-ban rendes tagjává, 1893-ban tiszteleti tagjává, 1894-ben igazgatósági tagjává választották. 1889 és 1890 között a Magyar Földrajzi Társaság elnöke volt.

Főbb művei

Deutsch-türkisches – Türkisch-deutsches Wörterbuch (Konstantinápoly, 1858)

VÁMBÉRY Ármin: Közép-ázsiai utazás. 1865.

VÁMBÉRY Ármin: Vándorlásaim és élményeim Perzsiában. 1867.

A keleti török nyelvről (Pest, 1869)

VÁMBÉRY Ármin: Magyar és török-tatár szóegyezések. In: Nyelvtudományi közlemények VIII. 109-189. o. 1869.

Indiai tündérmesék (Pest, 1870)

Oroszország hatalmi állása Ázsiában (Pest, 1871)

Bokhara története - Geschichte Bocharas - The History of Bokhara (Stuttgart 1972, London, 1873)

Az iszlám a XIX. században (Lipcse, 1875)

Keleti életképek (Bp., 1876)

A hunok és avarok nemzetisége (Bp., 1881)

A magyarok eredete (Bp., 1882)

VÁMBÉRY Ármin: A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. 1885.

VÁMBÉRY Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása. 1895.

Ó-török nyelvtanulmányok - Alt-Osmanische Sprachstudien (Leiden, 1901)

VÁMBÉRY Ármin: Küzdelmeim. 1905.

Nyugat kultúrája Keleten (Bp., 1906)

VÁMBÉRY Ármin: A magyarság bölcsőjénél. 1914.

Oroszok (Bp., 1915)

Hogyan határoztam el, hogy Európába utazom ... (Bp., 1915)